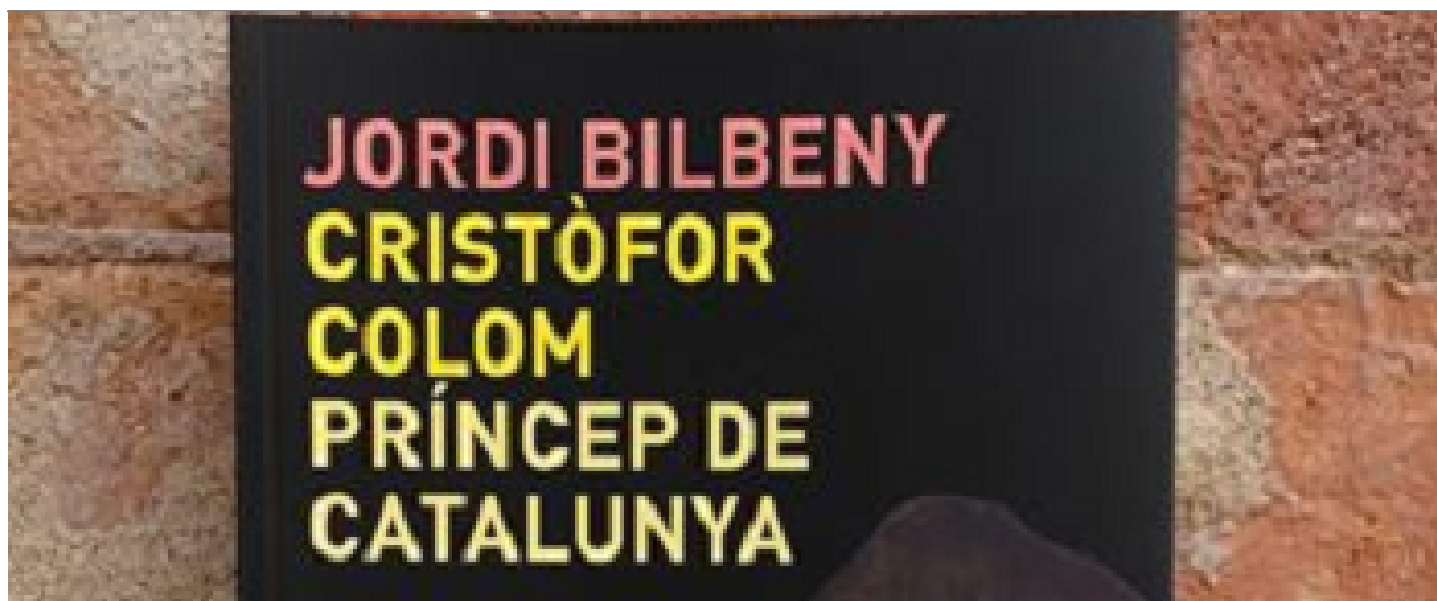

«Cristòfor Colom, Príncep de Catalunya» o quan una nova edició vol dir no deixar morir la memòria, ni el coneixement ni la dignitat

Autor: Jordi Bilbeny

Data de publicació: 21-04-2019

Pròleg d'En Jordi Bilbeny a la redició del seu llibre «Colom, Príncep de Catalunya» per si us feia venir ganes de llegir-lo.

Pel març del 2006 –ara fa precisament 13 anys– Proa llançava al carrer el llibre que ara teniu a les mans. És evident que el llançava en la seva edició i amb un format diferent, però el contingut del llibre –diguem-ne simplement el llibre– era exactament el mateix.

Hi podia haver fet correccions, introduir-hi noves dades i els resultats de les últimes recerques. Hi podia haver afegit més gravats i tota altra mena de proves i evidències plàstiques i documentals que ajudessin a convèncer encara amb més contundència un eventual elector encuriolit i àvid d'experiències intel·lectuals no sotmeses al discurs esterilitzat i esterilitzador oficial. Però no ho he fet. No ho he volgut fer. En primer lloc, perquè estic convençut que el llibre en si ja aporta tot el gruix d'informació necessària per convèncer qualsevol lector de ment oberta, imparcial i amb capacitat crítica solvent. I, en segon lloc, no ho he fet, perquè considero que aquest llibre és i representa una fita històrica clau –un abans i un després– en l'àmbit de les biografies i estudis publicats sobre En Cristòfor Colom. En sóc molt conscient. Fins aquí, gairebé tots els llibres que, d'una manera o altra, volien exposar –de vegades, fins i tot, amb ínfulas de rigor acadèmic– qui era el Colom històric, no deixaven de navegar en una mar llegendària i mitològica infinita. Incapaços els escriptors, erudits i historiadors de discernir entre un document real i un altre d'inventat per l'aparell d'estat –per un aparell que conté enquistada en ell mateix la maquinària de la censura– s'han cregut que l'almirall dels almiralls o el virrei dels virreis, càrrecs tots dos vinculats a la família reial catalana i que requerien uns alts coneixements de fiscalitat, de dret i d'experiència naval i militar, podien haver estat exercits per un llaner analfabet, del qual, a dia d'avui, ni tan sols coneixem si sabia escriure. I això sense ni tenir en compte que si era genovès, encara ho podia haver fet menys, per tal com era un estranger als estats de la Nació Catalana. Al marge d'això, gairebé, com us deia, tots els escriptors, erudits i historiadors, prescindint de la seva ideologia política –cosa encara més sorprenent– han

defensat a capa i espasa que no era català i, amb aquest únic fi, s'han posat al costat de l'estat, de l'exèrcit, de la universitat espanyola, dels postulats franquistes i del discurs de la inquisició, introduït amb sang i fetge, robatoris de llibres i confiscació de biblioteques senceres, perquè tot allò que s'atrevis a suggerir que En Colom podia haver estat català, fos bandejat, expulsat, escarnit i obliterat de tot debat seriós i de tot estudi acadèmic. I no parlo d'oïdes: jo en sóc un cas vivent.

Deia, doncs, que fins al meu llibre, tot era rondallística i mitologia –per no dir obertament una delicadíssima i podrida mentida–. No puc negar que hi havia hagut els llibres imponderables i reveladors de l'Ulloa i d'En Carreras Valls abans de la gran guerra franquista. I, després, tampoc no puc negar que hi havia hagut els llibres de molts altres estudiosos catalans que, amb un gest i un esforç dignes de tota admiració, com els d'En Caius Parellada, per exemple, despuntant entre tots ells, ens havien aportat una visió novíssima d'En Colom, fent servir documentació i raons tan vigoroses com convinents. Però, és clar: eren raons, documents, veritats colaterals. Ens apropiaven a la catalanitat d'En Colom d'una forma lluminosa. I ens en convencien del tot. Ens parlaven del seu context català, dels seus amics catalans, de la catalanitat de la llengua, del seu bagatge nàutic català, de les seves confluències lul·lianes, del seu coneixement de la geografia catalana, així com de les lleis i institucions de Catalunya.

Un dels llibres de l'Ulloa duia, precisament, per títol *El Pre-descubrimiento Hispano-Catalán de América en 1477*. Tot una declaració d'intencions. Amb tot, al marge de desqualificacions i ridiculitzacions cap a l'Ulloa i la seva obra, al qual alguns historiadors espanyols –amb títol– se n'hi enfotien dient-li a tall d'escarni «el indio», ningú no ha pogut desmuntar cap de les seves solidíssimes argumentacions.

Era un llibre electritzant, viu, que infonia vida al pensament i el convertia –més enllà de la sonsònia i el baladreig imperants– en una gran màquina al servei de la recerca de veritat. Però era un llibre sobre els anys primers d'En Colom com a navegant, els seus primers viatges, la seva formació cultural, el seu estatus social, la seva relació amb la monarquia i amb Catalunya. Que ja és molt, per no dir moltíssim. Però que no refeia en absolut la seva biografia de forma mil·limetrada, acurada, precisa. L'Ulloa, a tot estirar, hi identificava, en aquest llibre i en els posteriors, En Colom com un membre de la família barcelonina dels Colom, que havien lluitat, en tant que cabdills, a la revolta de la Generalitat contra Joan II, el pare del rei Ferran el Catòlic. Àdhuc es va aventurar a anomenar-lo «Joan». Però, dissortadament, per raó de la seva mort precipitada i misteriosa, a Barcelona, al gener del 36, aquí es va acabar tot. Deia, també, que En Parellada, el va seguir. I el seu llibre *Colom venç Colombo*. La vera naturalesa catalana del Descobridor del Nou Món és amb tota seguretat el llibre més important que s'ha escrit després dels de l'Ulloa per demostrar que En Colom no podia ser, de cap de les maneres, genovès, sinó català, i també, segons ell, de la nissaga barcelonina dels Colom.

Fins al 2006, com us intento exposar, el centre neuràlgic dels estudis era l'intent de demostrar que En Colom havia de ser i era català o, en el menor dels casos, que parlava català. Aquest era el gran eix gravitacional de totes les raons esgrimides i per esgrimir. L'acadèmica, òbviament, fidel als seus principis de manca d'interès crònic per tot allò de la història que no fos sancit per les autoritats competents del poder de l'estat i que no poguessin prendre amb una cullereta com si fos un xarop, continuava mirant cap un altre costat. Quan, entre la desídia intel·lectual i el menyspreu a la veritat, però també entre molts i diversos intents honestos de franc tiradors per fer conèixer la catalanitat d'En Colom, de cop i volta, va aparèixer el meu llibre.

A grans trets, i vist ara amb prou distància, jo diria que, llevat de petites escaramusses literàries que em vaig veure amb el deure d'afrontar per dilucidar ara un punt i ara un altre de la biografia colombina, no hi volia demostrar res. A veïem si ens entenem. No volia demostrar si En Colom era català o parlava català en la intimitat o en públic o arreu. No pretenia demostrar si es deia Joan o qualsevol altre nom. Ni volia convèncer ningú d'això ni d'allò. El que volia –i potser també amb el temps ara ho desfiguro dúctilment– era explicar, narrar, argumentar. Deixar el debat, tan fatigós i, en alguns moments, tan eixorc i, per sobre de tot altre estri dialèctic, conjurar-me tan sols per informar. Per aportar informació. Abundosament. A balquena. Insaciablement. Despietadament.

Estava convençut que En Colom ja era català. I, com a tal, ja parlava i escrivia en català. Ja sabia que pertanyia a la família dels Colom barcelonins. Que es deia Joan. Que el rei Enric l'havia fet cavaller. Que havia lluitat al costat de Pere de Portugal i Reiner d'Anjou, reis llavors consecutivament dels catalans. Sabia que era un gran navegant i un gran militar. Que tenia una gran formació intel·lectual i nàutica. Que gaudia d'unes armes familiars. Que no era el primer almirall de la seva família. Que s'havia exiliat a Portugal i que s'havia casat, pel cap baix, almenys dues vegades: una amb Margalida d'Alòs, filla d'un cònsol de mar de Barcelona, i una altra amb Felipa de Coïmbra, dita també Felipa d'Avis, filla de Pere de Portugal, príncep portuguès, i néta de Jaume d'Urgell el Dissortat. O sigui, que el seu matrimoni amb Felipa de Coïmbra l'entroncava directament, d'una banda, amb la casa reial portuguesa i de l'altra amb la casa reial catalana. I això era tota una revelació, que permetia veure de fit a fit l'autèntica dimensió humana i política d'En Colom. Apareixia als nostres ulls un nou, novíssim, renovellat Colom, que no plantava cara a Ferran el

Catòlic com un llaner, sinó ja com una autèntic príncep català i portuguès. Un home que no es mocava amb mitja màniga, sinó que havia ascendit a les més altes esferes del poder. I, ara, després dels càrrecs que havia exercit a Catalunya, volia esdevenir virrei i almirall al Nou Món. Càrrecs que passarien als seus fills i néts de forma hereditària, d'acord amb el que havia convingut i signat amb els Reis, fins a la fi i extinció del seu llinatge. Ras i curt, i per si no ha quedat prou clar o se us n'ha escapat algun matís: amb això En Colom creava una dinastia a Amèrica paral·lela a la dels reis catalans. Però, és clar: no creava pas una dinastia de llaners o taverners, sinó una autèntica dinastia d'homes-estat, conscient de ser-ho i amb voluntat de perpetuar-s'hi indefinidament. Com un monarca més. Per això i no pas per cap broma suada va voler que els reis li atorguessin els títols de virrei i de governador general, que els cenyia en un de sol i que no existien ni van existir mai a Castella. Per això va crear un virregnat i una audiència virregnal al Nou Món, que ell presidia. I per això va demanar també el títol d'almirall que a Catalunya posseïen tan sols, com els virreis, certs membres de la casa reial. Jo volia explicar tot això al llibre. I ho vaig fer. I no en una novel·la o en un relat imaginari i suggestiu, sinó en un estudi abassegadorament escrupolós sobre el dret constitucional català i els càrrecs curials que En Colom va exercir, que llavors vaig copsar que eren la clau de volta de tot plegat.

Volia explicar, encara, que la Nació Catalana es constituïa en diversos regnes o estats, vinculats a la persona del monarca, el qual delegava el seu poder en un virrei en cadascun d'aquests territoris, perquè l'estat no podia concebre un buit de poder reial als seus dominis. El virrei, doncs, feia d'alter nos del rei, del seu delegat personal. I tothom el veia i l'obeïa com si fos una perllongació política de la mateixa figura del monarca. És a dir, que hi havia un virrei a Catalunya, un a Aragó, a València, un a Mallorca, un a Sicília, un a Sardenya, un a Nàpols i, ara veiem amb tota netedat que també n'hi havia un a les Índies. Amb la qual cosa ara es podia explicar des de la perspectiva del dret constitucional i de la filosofia política que les noves terres americanes, governades, en tant que virrei, per En Colom, només podien ser, per bé que ultraoceànicament, però també com a nou virregnat, unes noves terres catalanes. Els llibres podien cantar missa. Els documents adulterats podien afirmar el que volguessin amb impunitat total i absoluta. La realitat d'aquest fet indubitable els anorreava del tot. S'ha debatut si En Colom va néixer aquí o allà, si era genovès o no, si tenia estudis o era autodidacte o analfabet. S'ha discutit si era un gran navegant o s'ho havia inventat tot. Hom s'ha fotut garrotada rere garrotada per esbrinar si estava casat o amistançat i qui eren realment els seus pares i avis. Ara es nega i ara s'afirma si va lluitar a les ordres de Reiner d'Anjou, com ell mateix escriu, o no. Fan passar tota la seva biografia per la prova del polígraf fins a l'avorriment, i a hores d'ara encara no saben què és cert i què és fals. Però, increïblement, ningú no dubta que En Colom va ser virrei i que va exercir aquest càrrec, al Nou Món, en un virregnat i dins d'un Consell Virregnal. I llavors tot canvia i el meu llibre ho intentava explicar. Ho intentava al 2006 i ho torna a fer ara, mercès a l'esforç, l'entusiasme i la convicció de Librooks, amb aquesta nova edició.

Abans he dit que el llibre que teniu a les mans era el mateix del 2006 i no és ben bé cert. És quasi el mateix. Però, mentre amb l'editora Cèlia Pujals corregíem el text i el preparàvem per a la nova edició, ella s'ha adonat que hi uns paràgrafs en aquest llibre que no eren a l'antic. Després de 13 llarguissims anys de tenir totes aquestes explicacions dormint congelades a l'arxiu perenne de l'ordinador, no he sabut trobar-li el perquè. Potser Proa, entre correccions i afegits, va badar i el nou text va quedar exclòs d'aquell llibre primigeni. O potser jo, després d'aquelles dues primeres edicions consecutives, en vaig voler allargar un capítol amb nou material de cara a una possible tercera edició. Ara mateix no ho recordo ni crec que tingui la més mínima importància. El cert és que ja van incloses en aquesta nova edició de Librooks i jo ho dono per bo.

Així mateix, també us he manifestat que, el llibre que ara publica Librooks, i que va tenir un èxit clamorós i va obligar Proa a publicar dues edicions de 5000 exemplars abans de Sant Jordi d'aquell 2006, sense cap mena de publicitat enlloc, em sembla tancat i baldat. I que, per aquest mateix motiu, no havia volgut —com s'acostuma a fer— ni revisar-lo ni ampliar-lo. La tasca imponderable d'En Pep Mayolas ho ha suplert amb escreix, perquè ell sol ha fet d'avalador i continuador, escodrinyador i ampliador dels àtoms d'aquesta regenerada història. Així, publicava al 2011 el seu llibre *La Princesa a l'exili. Felipa de Coïmbra i d'Urgell (1435-1497)*, que ampliava i confirmava encara molt més els postulats del capítol que, sobre aquesta mateixa dama, jo havia inclòs al Cristòfor Colom, Príncep de Catalunya, i on hi afirmava que la verament autèntica segona muller del descobridor era Felipa de Coïmbra, néta de Jaume d'Urgell. Així mateix, en el seu nou llibre *Fins que En Colom begui a galet*, publicat pels Llibres de l'Índex l'any següent del 2012, En Mayolas continuava aprofundint en aquesta identificació del meu Joan Colom Bertran amb el descobridor Cristòfor Colom a través d'un parell d'estudis, ara en format de dos capítols, totalment reveladors. L'un, sobre l'Infant Joan de Portugal, que ell identificava amb l'Infant Joan Colom i Bertran, marit de la infanta i princesa Felipa, i l'altre a l'entorn d'una enigmàtica cunyada del Colom oficial, dita Violant, que d'una banda, pel que fa al nom, coincidirà amb la muller d'En Lluís Colom, germà del nostre Joan Colom, dita Violant de Mont-ros, i de l'altra, pel que fa als fets que se li adjudiquen, s'identifica de ple amb la segona esposa d'En Jaume Colom, fill hereu d'En Joan Colom, anomenada Violant de Soler. Els nous estudis, per tant, a mesura que passen els anys, més que desmentir la proposta d'aquest llibre que ara reeditem, la vénen a conformar i enfortir. Hi ha, encara, un tercer capítol en aquest llibre d'En Mayolas que té també un gran interès per tot el que ens afecta, que és el que dedica a esbrinar l'edat d'En Cristòfor Colom al 1492, i que ell creu que seria de 78 anys, la qual cosa esmicola el muntatge també del Colombo plebeu genovès 40

anys més jove, sense estudis ni experiència nàutica de cap mena. Us deia que aquest capítol era més que transcendent, com ho eren els altres dos que acabo de citar, perquè l'edat d'En Colom i el seu any de naixement no era cap novetat ni llavors ni ara. No ho era al moment de l'edició del llibre d'En Mayolas, perquè ja n'havia parlat a bastament en un article anterior, ni ho és ara mateix, car a l'abril del 2017, Librooks havia editat ja en forma de llibre aquelles meves primigènies consideracions, ara sota el títol de La data de naixement d'En Colom. Era un llibre petitó, però no menys contundent on demostro –o així ho crec– a base de documentació i raons que el veritable Colom descobridor va néixer al 1414 i no pot ser ningú més que En Joan Colom Bertran, tal com ja havia suggerit l'Ulloa i defensat En Parellada, i tal com també miro de demostrar al llibre que teniu a les mans. Aquest sigui tal vegada el llibre d'un interès més crucial, malgrat el seu títol específic, per acabar de comprendre per què, mentre el món acadèmic continua desacademitzant-se afirmant que En Joan Colom era mort abans del 1484, jo dic i redic que el Gran Almirall i Virrei era un barceloní i per què el considero un príncep català.

Així mateix, a l'estudi que tot seguit llegireu, veureu que hi ha un capítol destinat a l'escut d'armes del Descobridor, que els reis li renoven i amplien a Barcelona, a la tornada del seu primer viatge transoceànic, al maig del 1493. Aquí, hi sostinc que d'una o altra manera, els reis li van atorgar, per raó i premi dels seus serveis i descobertes, les pròpies armes reials. La historiografia inquisitorialasca –vull dir la que segueix com si fos un dogma de fe la història reescrita pels inquisidors i la censura d'estat– continuen creient que els reis Catòlics li van concedir graciosament les armes reials de Castella. Jo, al llibre hi postulava i hi postulo que aquest era un fet, més que inversemblant, del tot impossible, perquè els reis eren a Barcelona, on actuaven com a monarques catalans. A més a més, la concessió de les armes reials es faria a un català –perquè no hem d'oblidar que els reis sabien que En Colom ho era–, i les hi atorgarien en el decurs d'unes Corts Generals de Catalunya, on ni Castella ni els reis de Castella no hi pintaven re. Aleshores, jo pressuposava que aquestes armes reials que En Colom duria a partir de llavors al seu escut havien de ser les catalanes, que són les úniques que uns reis catalans podien concedir a un català a Barcelona, durant unes Corts Generals de Catalunya. Doncs, bé. Uns anys després, els amics Lleonard Garcia, primer, i Daniel Bello, posteriorment, sense tenir contacte l'un amb l'altre, em van fer arribar un escut d'armes inèdit d'En Cristòfor Colom, que corroboraria el que us vinc adduint, car aquest mostra a ulls vists tres pals o barres al quarter inferior esquerre.

És cert que el dibuix, fet a la segona meitat del segle XVIII, i contingut en un manuscrit d'aquest mateix segle –la Colección de Armas i Blasones, d'En Fernando Martínez de Huete– és en blanc i negre i semblaria que no pot provar res més que una nova incògnita. Però, sabent com sabem que En Colom era un membre de la casa reial catalana i que els reis li van concedir unes noves armes reials, que han desaparegut dels gravats de tots els seus escuts, ara podem inferir que, per aquestes mateixes raons, s'havia de tractar de les armes reials catalanes, raó per la qual havien desaparegut per sempre. L'aportació d'aquesta nova dada, doncs, ve també a rubricar i refermar una vegada més –i potser per totes– la clau de volta del llibre que llegireu: que En Colom era un príncep de Catalunya i que per raó d'aquesta vinculació i de la seva catalanitat, els reis li van augmentar les armes familiars del seu escut, amb el senyal heràldic de la casa reial catalana.

Mentre ja tancava el pròleg que ara mateix llegiu, i m'entretenia a fornir les imatges a l'editora per a la nova reedició, l'amic i investigador Joan Cassola m'ha fet arribar dues definicions de la història, que un parell d'autors de la seva devoció han escrit i que ell considera prou interessants que jo conegués. La primera és d'En Fernand Braudel, signada al 1972 al seu «Personal Testimony», i fa: «Tot està per fer o per refer, o per repensar, en el pla conceptual i pràctic de la història». I valgui aquí per defensar la meua visió també oberta de la interpretació històrica. I per defensar, de retruc, aquest llibre. Perquè, si d'una banda els fets són els fets, altrament, la seva interpretació sempre és diferent i està sotmesa a múltiples factors socials, econòmics, religiosos, polítics i, fins i tot, emocionals. M'agrada que un autor com En Braudel subscrigui que tot, a la història, està per repensar i refer. Perquè, com tota disciplina d'estudi, la història no és una fe, sinó una interpretació intel·lectual d'uns textos escrits, copiats, traduïts i, massa sovint, també reescrits. Negar això és negar el motor primordial de tot acte intel·lectiu i el sentit pregon del coneixement mateix.

L'altra citació que em feia arribar En Cassola és una mica més antiga i l'ha escrita En Walter Benjamin vers el 1940 al punt VI del seu article intitulat «On the Concept of History», recollit al volum 4 dels seus Select Writings. I diu: «L'únic historiador capaç d'encendre l'espurna de l'esperança en el passat és aquell que està fermament convençut que ni tan sols els morts estaran segurs de l'enemic si aquest venç. I aquest enemic no ha parat mai de vèncer». La frase té tant de demolidora com d'esperançadora. Perquè, certament, si bé també en el nostre cas, les victòries dels estats que durant segles han mirat amb tots els mitjans possibles d'anorrear-nos com a poble i com a civilització no s'han aturat mai, tampoc, per contra, no s'ha detingut la força del nostre passat per encendre la guspira del nostre interès per la pròpia història, que és una altra forma de dir que no ha cessat la passió per la nostra memòria personal i col·lectiva i pel seu missatge regenerador, que travessa els temps i les cendres de tots els incendis i de tots els crims perpetrats pels nostres multiseculars exterminadors. Sí, efectivament: la història té també aquest poder que transcendeix la matèria i es

transcendeix a ella mateixa si l'estudiem, la comprenem i l'assumim com una part de nosaltres mateixos i de la nostra dignitat més personal i intransferible.

I això em porta directament a la darrer consideració. Perquè si llegir història ens fa ser conscients de qui som, d'on som i què volem ser, això significa, ras i curt, que la comprensió dels fets i la lectura de la realitat ens permeten dissenyar estratègies per avançar humanament, socialment i nacionalment, i no deixa de ser menys cert que una lectura esbiaixada, poc curosa o totalment errònia, ens pot dificultar els nostres plans de present i, fins i tot, obstruir o debolir els projectes de futur. No es cap astracanada, ara que els temps que vivim ho comporten, conjecturar que si el nostre país no ha sabut sortir-se airós de les seves topades multiseulars amb Espanya i massa sovint els nostres dirigents, tant intel·lectuals com polítics, no han sabut llegir correctament la realitat, la qual cosa n'ha precipitat estratègies –per dir-ho educadament– poc o gens afortunades, ha estat per un gravíssim menyspreu al coneixement. L'autosuficiència i l'autoengany no són gaire amics de l'eficiència. El menyspreu a la realitat no pot ser un dogma perpetuat de forma conscient una generació rere una altra. Jo crec que el coneixement del passat –en tant que una altra forma de coneixement de la realitat– no tan sols ens ensenya i ens educa, sinó que, fonamentalment, ens forma i ens estergeix un criteri molt més ample i valuós que el sol coneixement de la realitat fugissera del present. Per això escric. Per això investigo. Per això explico. Per això publico. Si la història és quelcom més que un apunt, quelcom més que un examen, quelcom més que un llibre; si la història és una llum, una pauta i una brúixola, si la història és una consciència viva i vivificadora, potser si ens hi aproximem amb humilitat, amb respecte, tenint en consideració cada un dels seus fets –i no tan sols dels que volem veure o sentir–; si som capaços d'entendre-la i pensar-la, sense supèrbia ni pedanteria, però tampoc sense servir-nos-en per a fins personalistes o crematístics, potser –deia– aquesta història ens ajudi en la llarga i sempre difícil tasca de ser. Ens ajudi en la sempre perillosa i estimulante tasca de la comprensió. Ens ajudi, al cap i a la fi, en la més que ferotge tasca d'avançar com a poble. I com a poble lliure.

Sí, potser si llegim història amb una mica més de pau mental i més equidistància emocional, si llegim pel plaer de llegir i de saber, però també per la vivificadora voluntat de ser, d'alliberar-nos del llast del victimisme i de l'il·lusionisme servils, potser les nostres reliscades estratègiques no seran tan aparatoses i podrem deixar algun dia de culpabilitzar els altres de les nostres pròpies mancances. I l'autoimmolació deixarà de ser l'única esperança possible. Potser.

Jo us convido a llegir aquest llibre justament per això. Per eixamplar la ment, per esbatanar l'ànima, per regenerar la mirada que tenim sobre nosaltres mateixos. No tan sols per saber detalls i anècdotes sobre En Colom i la Catalunya medieval. Jo us convido a llegir per recuperar la memòria, que també és una forma de recuperar el criteri. Jo us convido a llegir per esborrar l'orgull, reconstruir el pensament i guanyar, de tot en tot, la dignitat. Us convido a llegir com a estratègia, com a gran repte de futur. Potser llavors, quan mirem el present, els camins que trobem no tindran ni les mateixes pedres ni les mateixes ensopagades multiseulars. En definitiva: us convido a llegir per transformar la realitat. Aquest és el gran repte: la lectura com a manifestació de l'audàcia. La lectura com a encarnació de la dimensió invencible de tota estratègia. Ara i aquí. Ara i sempre.

Jordi Bilbeny
El Barracar, Arenys de Munt
15 de febrer del 2019

<https://www.inh.cat/articles/-Cristofor-Colom,-princep-de-Catalunya-o-quan-una-nova-edicio-vol-dir-no-deixar-morir-la-memoria,-ni-el-coneixement-ni-la-dignitat>